



# ชุมชนบ้านชำผักหนาม

หมู่ที่ 11 ต.นาหนองทุ่ม อ.ชุมแพ จ.ขอนแก่น

ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า-ประเทศไทย

RECOFTC - The Center for People and Forests, Thailand



# “คนท้องถิ่น คือ กุญแจที่สำคัญ สู่ป่าที่สมบูรณ์”

## ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า

RECOFTC-The Center for People and Forests

ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า - รีคอฟ (RECOFTC) ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2530 เป็นองค์กรที่มีลักษณะเฉพาะและมีความสำคัญในแวดวงของงานด้านวนศาสตร์ชุมชนและยังเป็นองค์กรความร่วมมือในระดับประเทศที่ไม่แสวงหาผลกำไร เป็นองค์กรที่มีความเชี่ยวชาญในการเสริมสร้างศักยภาพด้านวนศาสตร์ชุมชนและการพัฒนาการจัดการป่าไม้อย่างยั่งยืน รีคอฟดำเนินงานโดยความร่วมมือกับเครือข่ายยุทธศาสตร์และภาคีพันธมิตรซึ่งรวมถึง ภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรภาคประชาสังคม ภาคธุรกิจ ชุมชนท้องถิ่น รวมถึงสถาบันวิจัยและสถาบันการศึกษาทั้งในระดับประเทศและภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก ด้วยประสบการณ์ในระดับนานาชาติที่มากกว่า 20 ปีภายใต้แนวทางที่หลากหลายในการเสริมสร้างศักยภาพที่ครอบคลุมถึงการวิเคราะห์และศึกษาวิจัย การสร้างพื้นที่ปลอดภัย และจัดทำเอกสารด้านการฝึกอบรม โดยเป็นองค์กรที่ร่วมสร้างนวัตกรรมเพื่อแก้ปัญหาทางคนกับป่า บนหลักการในสิทธิที่เข้มแข็ง, มีธรรมาภิบาล และการแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม

### วิสัยทัศน์

ชุมชนท้องถิ่นในภูมิภาคเอเชียแปซิฟิกมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันในการจัดการภูมินิเวศป่าไม้อย่างเป็นธรรมและยั่งยืน

### ภารกิจ

เสริมสร้างศักยภาพความสามารถในทุกระดับเพื่อหนุนช่วยและสนับสนุนคนในภูมิภาคเอเชียแปซิฟิกในการพัฒนาป่าชุมชนและการจัดการทรัพยากรป่าไม้เพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ-สังคมและสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม

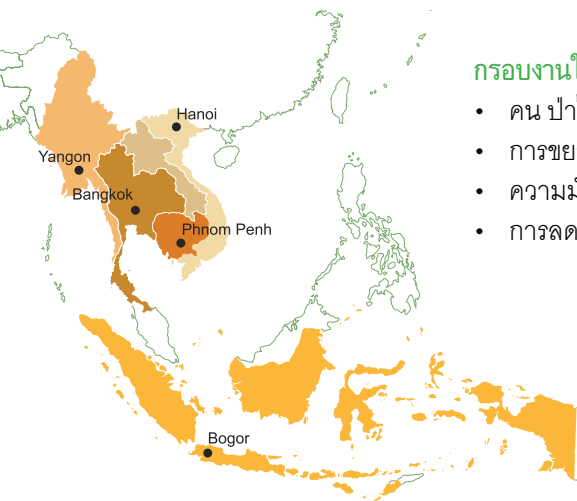
### กรอบงานในการทำงาน

- คน ป่าไม้ ภายใต้การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ
- การขยายงานป่าชุมชนและการจัดการป่าอย่างยั่งยืน
- ความมั่นคงทางเศรษฐกิจและวิถีชีวิตท้องถิ่น
- การลดปัญหาความขัดแย้งด้านป่าไม้

### เราทำงานที่ไหนบ้าง

ครอบคลุมภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก โดยมีแผนงานระดับประเทศ ใน 5 ประเทศ คือ

- ประเทศไทย
- ประเทศกัมพูชา
- ประเทศเวียดนาม
- ประเทศอินโดนีเซีย
- ประเทศพม่า



# ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า-ประเทศไทย

RECOFTC – The Center for People and Forests, Thailand

ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า-ประเทศไทย หรือ รีคอฟ-ประเทศไทย (RECOFTC-Thailand) ได้รับการพัฒนาขึ้นในปี พ.ศ. 2536 จากโครงการที่มีการทำงานในพื้นที่และเน้นงานวิจัยเป็นหลัก ภายใต้การดำเนินงานของศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า (RECOFTC) โดยมีเป้าหมายเพื่อสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาองค์ความรู้ที่เป็นประโยชน์กับการขับเคลื่อนงานด้านป่ากับชุมชน ทั้งในระดับพื้นที่และระดับนโยบาย โดยดำเนินงานในประเด็นคนกับป่า ภายใต้ความเปลี่ยนแปลงทางสภาพภูมิอากาศ การเสริมสร้างศักยภาพความเข้มแข็งให้องค์กรชุมชน ผู้จัดการป่า และผู้ปฏิบัติงาน ทั้งรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรชุมชน ให้สามารถจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ในพื้นที่ที่ชุมชนดูแลจัดการได้อย่างยั่งยืน และการส่งเสริมและสนับสนุนเครือข่ายป่าชุมชน-ประเทศไทย เพื่อการขยายแนวคิดป่าชุมชนและการจัดการป่าอย่างยั่งยืนผ่านกระบวนการ วิจัยเชิงปฏิบัติการ การฝึกอบรมหลักสูตรต่างๆ การจัดเวทีประชุมและสัมมนาในระดับท้องถิ่นและระดับชาติร่วมกับองค์กรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งให้ความสำคัญกับเยาวชน ในฐานะที่เป็นกลุ่มเป้าหมายในการสร้าง ความยั่งยืนแก่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในทุกๆ ระดับ โดยงานที่ผ่านมาคือการส่งเสริมผู้นำสนับสนุนองค์กรชุมชน และเครือข่ายเยาวชนเพื่อสานต่อเจตนารมณ์ของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่เป้าหมายตามภูมิภาคต่างๆ

## วิสัยทัศน์

ชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทยมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันในการจัดการภูมินิเวศป่าไม้ที่มีความเป็นธรรมและเกิดความยั่งยืนทางระบบนิเวศ

## เป้าหมาย

เกิดความมั่นคงของวิถีชีวิตและระบบนิเวศสำหรับชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทย โดยคำนึงถึงสิทธิชุมชน วัฒนธรรมและองค์ความรู้ท้องถิ่น ในการจัดการภูมินิเวศป่าไม้อย่างมีส่วนร่วมและมีประสิทธิภาพ ภายใต้การสนับสนุนของภาครัฐและระบบกฎหมาย

## กรอบงานและกิจกรรม

- **คนกับป่า ภายใต้การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ:** ให้ความสำคัญต่อชุมชนและภาคป่าไม้ในการปรับตัวและการสร้างมาตรการการรับมือกับความเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ
- **เสริมสร้างศักยภาพความเข้มแข็งให้มีส่วนร่วมได้ส่วนเสีย, องค์กรและผู้นำชุมชน:** ให้สามารถจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ในพื้นที่ที่ชุมชนดูแลได้อย่างเป็นธรรมและยั่งยืน
- **ส่งเสริมและสนับสนุนเครือข่ายป่าชุมชนในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ:** เพื่อการขยายแนวคิดป่าชุมชนรวมถึงการยกระดับเพื่อนำไปสู่การขอเสนอเชิงนโยบายเพื่อการสนับสนุนจัดการป่าอย่างยั่งยืน

# ชุมชนบ้านชำผักหนาม

หมู่ที่ 11 ต.นาหนองทุ่ม อ.ชุมแพ จ.ขอนแก่น



## 1. ประวัติชุมชน

บ้านชำผักหนามเริ่มมีการตั้งถิ่นฐานครั้งแรก ปีพ.ศ. 2493 โดยการอพยพของชาวอีสานหลาย ๆ จังหวัดมารวมกัน เดิมชื่อ “บ้านชำแคน” หลังจากนั้นถูกส่งอพยพย้ายหมู่บ้านโดยคำสั่งของรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ชาวบ้านบางส่วนจึงกระจัดกระจายไปอยู่ตามหมู่บ้านรอบข้างและได้ย้ายกลับมาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่เดิม ในปีพ.ศ.2508 ซึ่งเป็นปีเดียวกับการประกาศให้พื้นที่บริเวณนั้นเป็นป่าสงวนแห่งชาติดงลาน หลังจากนั้นทางราชการได้จัดระเบียบชุมชนใหม่ โดยจัดที่ดินทำกินบริเวณเขตป่าสงวนเสื่อมโทรมให้กับชาวบ้านภายใต้โครงการจัดสรรที่ทำกินให้กับราษฎรผู้ยากไร้ในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรม (คจก.) ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อนจากการจัดสรรที่ดินมากจึงรวมตัวกันคัดค้านโครงการ ทำให้โครงการยุติลงในปีพ.ศ.2535 ชาวบ้านชำผักหนามจำนวน 73 ครอบครัว จึงทยอยย้ายกลับมาตั้งถิ่นฐานในหมู่บ้านปัจจุบัน ซึ่งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่านและเพื่อยืนยันเจตนารมย์ในการดำรงชีวิตในพื้นที่ป่าอย่างยั่งยืน ชุมชนได้มีกระบวนการจัดสรรที่ทำกินใหม่ทั้งชุมชน โดยมีข้อตกลงให้ครอบครัวที่มีที่ทำกินมากกว่า 25 ไร่ก่อนการอพยพออกสามารถมีที่ดินทำกินได้เพียง 25 ไร่ ครอบครัวที่มีที่ดินทำกินน้อยกว่า 25 ไร่ให้เอาเท่าที่ดินเดิมและครอบครัวที่มีที่ทำกินน้อยที่สุดก่อนการอพยพสามารถมีที่ทำกินได้ 15 ไร่ ผลสรุปจากการจัดสรรที่ดินใหม่ ชุมชนชำผักหนามสามารถคืนพื้นที่ซึ่งเคยเป็นที่ทำกินให้แก่รัฐได้จำนวนหนึ่ง

ชาวบ้านชำผักหนามได้มีการทำข้อตกลงร่วมกับรัฐบาลในการร่วมมือดูแลรักษาป่าและใช้ประโยชน์ที่ดินให้เหมาะสมกับระบบนิเวศในเขตอุทยานฯ ตั้งแต่ปีพ.ศ.2538 และมีการร่วมกันตั้งกลุ่มในการจัดการทรัพยากรอย่างชัดเจน หลังจากนั้นชาวบ้านเรียกร้องให้กรมป่าไม้เพิกถอนแนวเขตอุทยานฯ ออกจากที่ทำกินของชาวบ้าน ปัจจุบันชาวบ้านหันมาทำการเกษตรแบบผสมผสานและวนเกษตรพร้อมกับพัฒนาพื้นที่ป่าที่เสื่อมสภาพได้ องค์กรชาวบ้านร่วมกันทบทวนประสบการณ์การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า พร้อมกับพัฒนาแผนการจัดการทรัพยากรในชุมชนเพื่อจัดการทรัพยากรให้สอดคล้องกับชุมชนและระบบนิเวศ ปีพ.ศ. 2544 ชุมชนได้เข้าร่วมกับโครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืนของอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน และปีพ.ศ.2547 เข้าร่วมโครงการจัดการพื้นที่คุ้มครองอย่างมีส่วนร่วม (JoMPAs) ของกรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่า และพันธุ์พืช

## 2. ลักษณะทางกายภาพ

บ้านชำผักหนามตั้งอยู่ในเขตการปกครองหมู่ที่ 11 ตำบลนาหนองทุ่ม อำเภอุมแพ จังหวัดขอนแก่น ห่างจากถนนมะลิวัลย์ (สายขอนแก่น-เลย) ประมาณหลักกิโลเมตรที่ 112-113 แยกเข้าไปทางทิศตะวันตก เป็นระยะทาง 5 กิโลเมตร ตั้งอยู่ในพื้นที่เขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน มีเนื้อที่ทั้งหมด ประมาณ 1,720 ไร่ แบ่งเป็น 2 กลุ่มบ้าน คือ กลุ่มบ้านชำผักหนาม และกลุ่มบ้านหนองจวน มีลักษณะเป็นที่ราบล้อมรอบด้วยภูเขาทั้ง 4 ด้าน

ทิศเหนือ ติดต่อกับ ภูผาขวาง บ้านห้วยม่วง และบ้านซำสมบุรณ์ ตำบลห้วยม่วง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดขอนแก่น

ทิศใต้ ติดต่อกับ ภูซำชันนาค บ้านสระแก้ว ตำบลนาหนองทุ่ม อำเภอุมแพ จังหวัดขอนแก่น

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ ภูซำบอน ภูซำเป่า ภูซำคุณ ภูซำผักหนาม ติดต่อกันเป็นที่ภูเขา บ้านผาสายยอด ตำบลผานกเค้า อำเภอกุกระดิง จังหวัดเลย

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ ภูโสกลี่ และภูแฝงม้า บ้านน้อยพัฒนา ตำบลวังยาว อำเภอุมแพ จังหวัดขอนแก่น

บ้านชำผักหนาม ตั้งอยู่ในพื้นที่ราบล้อมรอบด้วยภูเขาหินปูน เขตที่ตั้งชุมชนและที่ทำกินเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำ 3B และ 4B ตามมตครม. เรื่องการกำหนดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำ ในพื้นที่ลุ่มน้ำ ซี-มูล วันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2531 สภาพดินทั้งหมดเป็นดินชุดภูกระดิง ประกอบด้วยดินเหนียวและดินร่วน มีความอุดมสมบูรณ์สามารถกักเก็บน้ำ ได้ดีเหมาะสมแก่การทำเกษตรกรรม สภาพป่ารอบบ้านชำผักหนาม แบ่งเป็น



ป่าดิบแล้ง จะอยู่ในบริเวณภูโตกลัก ภูผาขวาง และภูซำขึ้นาค มีไม้แดง ไม้ตะแบก ส่วนในบริเวณที่ราบจะมีไม้ยาง ไม้ประดู่ ไม้ไผ่หนาม และไม้ไผ่หก เป็นต้น

ป่าเบญจพรรณ อยู่ในบริเวณภูซำผักหนาม ภูซำเป้า ภูซำบอน ภูซำคุณ ภูแฝงม้า และภูซำขึ้นาค มีไม้ไผ่ผสมอยู่มาก คือ ไม้ไผ่ไร่ ไม้ไผ่ป่า ไม้ไผ่คายน ไม้ไผ่ขมะ ไม้ไผ่ซาง ไม้ไผ่รอก เป็นต้น และมีไม้อื่นปะปนอยู่ เช่น ไม้ตะแบก ไม้มะค่า ไม้ชิงชัน ไม้พยุง และไม้ยาง

สัตว์ป่าที่อาศัยอยู่รอบพื้นที่ป่าบ้านซำผักหนาม เช่น หมูป่า ไก่ป่า ลิง ค่าง กระรอก กระแต เลียงผา หมาไน อีเห็น เม่น งู และนกป่าชนิดต่างๆ เป็นต้น

แหล่งน้ำ เป็นน้ำ ชั้บที่เกิดจากภูเขาหินปูนรอบพื้นที่ชุมชนประกอบด้วย ซำบอน ซำคุณ ซำตีนเบ็ด ซำผักหนาม ซำเป้า ซำซี้ลิ่ง ซำตากว่าง และซำขึ้นาค มีน้ำชั้บไหลลงห้วยซำแคน

### 3. ลักษณะทางเศรษฐกิจ-สังคม และวัฒนธรรม

#### 3.1 ประชากร กลุ่มฐานะ และอาชีพ

บ้านซำผักหนามมีประชากรรวม 397 คน เป็นชาย 203 คน และเป็นหญิง 194 คน จำนวนครัวเรือนรวม 168 ครัวเรือน แบ่งเป็น 2 กลุ่มบ้าน คือ กลุ่มบ้านซำผักหนาม ซึ่งเป็นกลุ่มบ้านหลัก มีจำนวน 119 ครัวเรือน และกลุ่มบ้านหนองจวน มีจำนวน 48 ครัวเรือน การศึกษาส่วนใหญ่เรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 โดยปัจจุบันนิยมเรียนจนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 แล้วออกไปทำงานรับจ้างในเมืองหรือในกรุงเทพฯ พร้อมกับการศึกษาต่อ

อาชีพส่วนใหญ่ประกอบอาชีพหลักทางการเกษตร ได้แก่ ทำไร่อ้อย มันสำปะหลัง ข้าวโพด และเลี้ยงสัตว์ อาชีพรอง ได้แก่ การรับจ้างในช่วงหลังจากฤดูเก็บเกี่ยวผลผลิตทางการเกษตร (เดือนม.ค. – เม.ย.)

### 3.2 แหล่งพลังงาน และ แหล่งน้ำในชุมชน

มีไฟฟ้าใช้ทุกครัวเรือน ส่วนแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค ได้จากระบบน้ำประปาบาดาล และแหล่งน้ำประปาจากน้ำซับ

### 3.3 การใช้ประโยชน์และการถือครองที่ดิน

พื้นที่ชุมชนกลุ่มบ้านข้าฝักหนามมีทั้งหมด ประมาณ 1,720 ไร่ อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่านทั้งหมด จึงไม่มีเอกสารสิทธิ์การถือครองที่ดิน แบ่งเป็นที่อยู่อาศัย 42.5 ไร่ พื้นที่ป่าชุมชน 230 ไร่ พื้นที่สาธารณะ (วัด โรงเรียน แหล่งน้ำซับ ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก แปลงสาธิต) 35.5 ไร่ และพื้นที่ทำกิน 1,412 ไร่

ซึ่งในปี.ศ. 2535 หลังจากที่ชาวบ้านอพยพกลับมาตั้งถิ่นฐานในบริเวณเดิม จำนวน 73 ครัวเรือน จึงได้เกิดข้อตกลงในการจัดสรรที่ดินทำกินใหม่ เพื่อให้ชาวบ้านสามารถอาศัยอยู่ในพื้นที่เดิมซึ่งขณะนี้ถูกประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่านแล้วนั้น เป็นการทำสัญญาประชาคมร่วมกันของคนในชุมชนเพื่อให้คนอยู่ร่วมกับป่าได้ และสร้างการยอมรับจากเจ้าหน้าที่รัฐให้เป็นเขตพื้นที่ผ่อนปรน โดยครอบครัวที่มีที่ทำกินมากกว่า 25 ไร่ก่อนการอพยพออกสามารถมีที่ดินทำกินได้เพียง 25 ไร่ ครอบครัวที่มีที่ดินทำกินน้อยกว่า 25 ไร่ ให้เอาเท่าที่ดินเดิมและ



ครอบครัวที่มีที่ทำกินน้อยที่สุดก่อนการอพยพสามารถมีที่ทำกินได้ 15 ไร่ ผลสรุปจากการจัดสรรที่ดินใหม่ ชุมชนชาวมุสลิมสามารถคืนพื้นที่ซึ่งเคยเป็นที่ทำกินให้แก่รัฐได้จำนวนหนึ่ง โดยมีครัวเรือนที่มีที่ดินทำกิน ขนาด 25 ไร่ จำนวน 30 ครัวเรือน คิดเป็นเนื้อที่ 750 ไร่ และครัวเรือนที่มีที่ดินทำกิน ขนาด 15-24 ไร่ จำนวน 43 ครัวเรือน คิดเป็นเนื้อที่ 662 ไร่ รวมเนื้อที่ 1,412 ไร่ แม้ปัจจุบันจะมีจำนวนครัวเรือนเพิ่มขึ้นกว่าเท่าตัวแต่พื้นที่ทำกินของชุมชนยังคงเท่าเดิม คือ 1,412 ไร่ ซึ่งข้อยืนยันได้ว่าชุมชนสามารถจัดการที่ดินทำกินได้โดยไม่บุกรุกพื้นที่ป่าเพิ่มเติม อีกทั้งยังช่วยดูแลรักษาพื้นที่ป่ารอบชุมชนอีกด้วย

### 3.4 รายได้และรายจ่ายครัวเรือน

ครัวเรือนส่วนใหญ่มีรายได้เฉลี่ย 60,000 บาทต่อปี โดยแหล่งรายได้หลักมาจากภาคเกษตรกรรม นอกจากนี้แหล่งรายได้หลักจากภาคการเกษตรและแหล่งรายได้รองจากการรับจ้างแล้ว ชุมชนยังมีรายได้เสริมจากการเก็บหาหน่อไม้และเห็ดชนิดต่างๆ

### 3.5 การออมและภาวะหนี้สิน

ชาวบ้านส่วนใหญ่มีหนี้สินกับนายทุนไร่อ้อย เนื่องจากจะใช้วิธีการสินเชื่อค่าเมล็ดพันธุ์ปุ๋ยยาต่างๆ มาก่อนเมื่อขายผลผลิตให้นายทุนแล้วจึงหักลบกลบหนี้ที่มีอยู่ซึ่งหากปีใดได้ผลผลิตดีก็จะมีกำไรเหลือเก็บ แต่หากผลผลิตได้น้อยและราคาตกต่ำก็จะทำให้มีหนี้สะสมกับนายทุนทำให้ต้อง ออกไปรับจ้างนอกพื้นที่เป็นรายได้เสริมให้กับครัวเรือน

### 3.6 กลุ่มองค์กรที่สำคัญในชุมชน

- คณะกรรมการป่าชุมชน ปัจจุบันมีคณะกรรมการป่าชุมชน 15 คน โดยเป็นตัวแทนที่คัดเลือกมาจากแต่ละคุ้มบ้าน โดยมีโครงสร้าง คือ ประธาน รองประธาน เลขานุการ เภรัญญิก และ และกรรมการ มีวาระการดำรงตำแหน่ง 2 ปี และมีที่ปรึกษา 4 คน กรรมการป่าจะมีบทบาทหลักในการประสานงานจัดการทรัพยากรป่าไม้บ้านชาวมุสลิมทั้งภายในและภายนอกชุมชน รณรงค์สร้างจิตสำนึกให้คนในชุมชนและมีการประชุมคณะกรรมการเดือนละครั้งและประชุมเร่งด่วนตามกิจกรรมดำเนินงาน และตามสถานการณ์ชุมชน ทั้งนี้คณะกรรมการสามารถแต่งตั้งคณะทำงานมาปฏิบัติงานเกี่ยวกับเรื่องการจัดการทรัพยากรด้านต่างๆ ได้
- กลุ่มเยาวชนป่าน้ำจืด เกิดจากการรวมตัวกันของเยาวชนลูกหลานคนในชุมชน ปัจจุบันมีสมาชิกกว่า 20 คน เป็นกำลังสำคัญในการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการดูแล



จัดการทรัพยากรร่วมกับผู้ใหญ่ในชุมชน ทั้งการสำรวจป่า ทำแนวกันไฟ และปลูกเสริม นอกจากนี้ยังรวมกลุ่มทำเกษตรอินทรีย์ในพื้นที่แปลงสาธิตของหมู่บ้าน และขณะนี้กำลังทำวิจัยเกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมยั่งยืนเพื่อความมั่นคงทางอาหารและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

### 3.7 ประเพณีวัฒนธรรมที่สำคัญของชุมชนท้องถิ่น

ชาวบ้านชำผักหนามมีวัฒนธรรมความเชื่อที่เกี่ยวกับป่าเหมือนกับชุมชนอื่นๆ ในภาคอีสานทั่วไป คือ มีการตั้งศาลปู่ตาไว้ในบริเวณป่าของหมู่บ้านเป็นป่าดอนปู่ตา ชาวบ้านจะใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ อันเกี่ยวกับความศรัทธาที่มีต่อผีปู่ตา บริเวณพื้นที่ป่าดอนปู่ตามีศาลปู่ตาและจะมีต้นไม้ขึ้นอยู่หนาแน่น ชาวบ้านจะไม่เข้าไปตัดไม้ใดๆ ทั้งสิ้นจะใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางวัฒนธรรมความเชื่อของหมู่บ้านเพียงอย่างเดียว

## 4. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

### 4.1 พัฒนาการในการจัดการ

#### พ.ศ.2535

- โครงการ คจก. ยกเลิกชุมชน 73 ครอบครัว อพยพกลับมาอยู่ในพื้นที่ชุมชนเดิมจากนั้นพื้นที่ถูกประกาศเป็นอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน

#### พ.ศ.2536-2539

- มีการจัดสรรที่ทำกินแก่ชาวบ้านทุกครอบครัวใหม่ (มากที่สุด 25 ไร่ น้อยสุด 15 ไร่)
- ชุมชนตกลงกับอุทยานว่าจะร่วมกับเจ้าหน้าที่ดูแลรักษาป่า มีการตั้งกฎระเบียบ, จัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนและปลูกป่าเสริม
- อุทยานรับรองสิทธิที่ทำกินชาวบ้าน มีการดูงานด้านจัดการทรัพยากรและทำการเกษตรยั่งยืน จัดสัมมนาเรื่องการจัดการทรัพยากรบ้านชำผักหนาม และเสริมแนวคิดการจัดการป่าร่วมกับเครือข่ายป่าไม้ที่ดินภาคอีสาน
- ชุมชนร่วมกับองค์กรสนับสนุนจากภายนอกวางแผนการจัดการทรัพยากรในชุมชน
- ชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนการทำเกษตรจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยวมาเป็นแบบผสมผสาน

#### พ.ศ.2540-2541

- มีการเพิกถอนแนวเขตอุทยานออกจากที่ทำกินโดยมติ ครม. และปรับปรุงกฎระเบียบป่าชุมชน

#### พ.ศ.2542-2543

- ทุกครอบครัวทำเกษตรผสมผสาน พร้อมกับการพัฒนาอาชีพเสริมรายได้

**พ.ศ.2544**

- ชุมชนเข้าร่วมกับโครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการอุทยานฯ อย่างยั่งยืน

**พ.ศ.2547**

- เข้าร่วมโครงการจัดการพื้นที่คุ้มครองอย่างมีส่วนร่วม (JoMPAs) และจัดทำแผนการจัดการป่าฉบับปัจจุบัน

**พ.ศ. 2551 – ปัจจุบัน**

- เข้าร่วมโครงการโหนดชุมชน ร่วมกับเครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทย
- จัดตั้งกองทุนเพื่อการจัดการป่าชุมชนซ้ำฝักหนาม

**พ.ศ. 2553**

- ปลุกป่าสน จำนวน 18 ไร่ในพื้นที่ป่าชุมชน (ป่ากันชน)

**พ.ศ. 2555**

- เริ่มทำงานวิจัยท้องถิ่นร่วมกับสกว. ภาคอีสาน ในโครงการกระบวนการพัฒนาศักยภาพเยาวชนต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งเกษตรกรรมยั่งยืนนำไปสู่ความมั่นคงทางด้านอาหาร

## 4.2 กลุ่มองค์กรและแนวทางในการจัดการทรัพยากร (โครงสร้าง กฎระเบียบ กองทุน แผนการจัดการ)

ปัจจุบันคณะกรรมการป่าชุมชน 15 คน โดยเป็นตัวแทนที่คัดเลือกมาจากแต่ละคุ้มบ้าน โดยมีโครงสร้าง คือ ประธาน รองประธาน เลขานุการ เหรัญญิก และ และกรรมการ มีวาระการดำรงตำแหน่ง 2 ปี และมีที่ปรึกษา 4 คน กรรมการป่าจะมีบทบาทหลัก ในการประสานงานจัดการทรัพยากรป่าไม้บ้านซ้ำฝักหนามทั้งภายในและภายนอกชุมชน รณรงค์สร้างจิตสำนึกให้คนในชุมชนและมีการประชุมคณะกรรมการเดือนละครั้งและประชุมเร่งด่วนตามกิจกรรมดำเนินงาน และตามสถานการณ์ชุมชน ทั้งนี้คณะกรรมการสามารถแต่งตั้งคณะทำงานมาปฏิบัติงานเกี่ยวกับเรื่องการจัดการทรัพยากรด้านต่างๆ ได้

ชาวบ้านซ้ำฝักหนามแบ่งพื้นที่ป่าชุมชนออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ๆ คือ พื้นที่ป่าชุมชน จำนวน 150 ไร่ ซึ่งเป็นที่ตั้งหมู่บ้านเดิมก่อนอพยพอยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน และพื้นที่ป่ากันชน จำนวน 80 ไร่ ตั้งอยู่บริเวณภูผาขวาง สภาพป่ากำลังฟื้นตัว ป่าชุมชนทั้ง 2 แห่ง มีพื้นที่รวม 230 ไร่ ชุมชนมีวัตถุประสงค์ในการจัดการพื้นที่ป่าชุมชนให้ฟื้นตัวมากขึ้น ห้ามไม่ให้มีการตัดไม้ในพื้นที่นี้โดยเด็ดขาด แต่รักษาไว้เพื่อให้เป็นแหล่งศึกษาระบบนิเวศ เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าและเก็บหาของป่าบางชนิด พื้นที่ส่วนที่สองคือ พื้นที่ป่าใช้สอยเป็นป่าธรรมชาติในภูเขาหินปูน 4 พื้นที่

รอบชุมชน คือ พื้นที่ภูผาขวาง พื้นที่ภูชำผักหนาม พื้นที่ภูชำขึ้นาค และพื้นที่ภูแผงม้า มีสภาพพื้นที่ดังนี้คือ

1. พื้นที่ภูผาขวาง ประกอบด้วย ภูผาขวาง และภูโกลกลัก มีสภาพป่าเป็นป่าเบญจพรรณ และป่าดิบแล้ง พันธุ์ไม้เด่น คือ แดง ตะแบก ยาง ประดู่ มะค่าโมง จันทผา จันแดง ชิงชัน และไผ่ชนิดต่างๆ
2. พื้นที่ภูชำผักหนาม ประกอบด้วย ภูชำผักหนาม ภูชำเป่า ภูชำบอนและภูชำคูน มีสภาพเป็นป่าเบญจพรรณ มีพันธุ์ไม้เด่นได้แก่ แดง ตะแบก ยาง ประดู่ จันทผา และไผ่ชนิดต่างๆ
3. ภูชำขึ้นาค มีสภาพเป็นป่าเบญจพรรณและป่าดิบแล้ง พันธุ์ไม้เด่น คือ แดง ตะแบก ประดู่ มะค่าโมง จันทผา จันแดง และไผ่ชนิดต่างๆ
4. ภูแผงม้า เป็นป่าเบญจพรรณ มีพันธุ์ไม้เด่นคือ แดง ตะแบก ยาง ประดู่ จันทผา และไผ่ชนิดต่างๆ

กฎระเบียบการจัดการป่าในพื้นที่ป่าใช้สอย มีทั้งกฎที่ตั้งขึ้นโดยราษฎรอาสาสมัครพิทักษ์ป่า (รสป.) และในรูปของกฎระเบียบหมู่บ้านที่ระบุข้อห้ามด้านต่างๆ ในเรื่องการใช้ป่าและที่ดิน ในกฎระเบียบมีการระบุบทลงโทษและการปรับ

### กฎระเบียบป่าชุมชนบ้านชำผักหนาม

1. ห้ามตัดไม้ในเขตป่าชุมชนอย่างเด็ดขาด ยกเว้นได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการป่าชุมชน
2. ห้ามจุดไฟเผาป่า เผื่อถาง ฝ่าฝืนปรับ 1,000 บาท





3. ห้ามล่าสัตว์และจับสัตว์ทุกชนิดในเขตป่าชุมชน
4. การเก็บเห็ด ไข่มดแดง ชูดม่น ยาสมุนไพรสามารถเก็บหาได้
5. หากมีผู้ฝ่าฝืนจะได้รับโทษตามกฎหมายระเบียบที่กำหนดเอาไว้

### กฎระเบียบป่าใช้สอย

บ้านชำผักหนามใช้ข้อตกลง กฎระเบียบ ในการบริหารจัดการดูแลและใช้ประโยชน์จากป่าใช้สอย โดยยึดกฎระเบียบของราชกรอศาสต์ครพิทักษ์ป่า (รสป.) และกฎระเบียบหมู่บ้าน ได้แก่

กฎระเบียบของราชกรอศาสต์ครพิทักษ์ป่าบ้านชำผักหนาม ปี พ.ศ.2541

1. รสป. จะไม่ตัดไม้ทำลายป่าและห้ามให้ผู้หนึ่งผู้ใดกระทำเป็นเช่นนั้นอันเด็ดขาด ผู้ฝ่าฝืนปรับ 1,000 บาท
2. รสป. จะไม่ล่าสัตว์และถ้าพบเห็นผู้ใดกระทำปรับ 1,000 บาท
3. รสป. จะช่วยกันพิทักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและช่วยเหลือราชการทุกเมื่อ
4. รสป. จะไม่เก็บหาของป่าหน่อไม้เพื่อจำหน่ายและถ้าพบเห็นผู้กระทำผิดปรับ 500 บาท
5. รสป. พบผู้กระทำผิดแล้วเพิกเฉยละเลยต่อผู้กระทำผิดให้ถือว่าผู้นั้นเป็นผู้ร่วมกระทำผิด
6. ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดกระทำความผิดจะได้รับโทษตามกฎหมาย

### 4.3 รูปแบบการใช้ประโยชน์ทรัพยากรของคนในชุมชน

การใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้านชำผักหนาม ได้แก่ การเก็บหาพืชอาหาร ประเภทแรกคือ ผักป่า เช่น ผักหนาม ผักกูด กระชาย ยอดหวาย ย่านาง ผักงูเห่า เป็นต้น , ผลไม้ป่า เช่น กัลยป่า ลิ้นจี่ป่า มะม่วงป่า ส้มโอป่า เป็นต้น นอกจากนี้ มีเห็ดที่ชุมชนเก็บหา 8 ชนิด ได้แก่ เห็ดปลวก เห็ดน้ำหมาก เห็ดตะไคร้ เห็ดกระด้าง เห็ดเผาะ เห็ดหนู เห็ดโคนและเห็ดผึ้ง ส่วนหน่อไม้มีการเก็บหา ได้แก่ ไม้ไร่ ไม้ป่า ไม้รวก ไม้ซาง ทรัพยากรอื่น ๆ ที่ใช้สอย คือ สมุนไพร ไม้ใช้สอย และไม้ฟืน ซึ่งเก็บหาบ้างแต่น้อย

นอกจากชาวบ้านชำผักหนามแล้วยังมีชุมชนรอบป่าดงลานจำนวน 22 หมู่บ้าน ที่เข้ามาใช้ประโยชน์จากป่าบริเวณเดียวกับบ้านชำผักหนาม ซึ่งในช่วงปีพ.ศ. 2542-2543 ชาวบ้านชำผักหนามได้มีกระบวนการในการสร้างความเข้าใจและข้อตกลงในการเข้ามาใช้ประโยชน์กับชุมชนต่างๆ ด้วยเช่นกันเพื่อไม่ให้เกิดการใช้ประโยชน์ป่าเกินกำลัง ซึ่งปัจจุบันด้วยการสนับสนุนของอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ชุมชนรอบนอกเหล่านี้ให้การยอมรับข้อตกลงการเก็บหา และปฏิบัติตามเป็นอย่างดี

ในส่วนของชุมชนชำผักหนามเองกลับมีแนวโน้มในการเก็บหาทรัพยากรต่างๆ จากป่าลดลง ปัจจุบันมักเป็นการเก็บหาของป่าเพื่อบริโภคในครอบครัวเท่านั้น ปัจจัยประการหนึ่งเพราะต้องใช้เวลาในการบำรุงดูแลรักษาพืชผักในแปลงเกษตรค่อนข้างมากและต้องทำการเก็บเกี่ยวผลผลิตทางการเกษตรที่มีหมุนเวียนตลอดปี รวมทั้งส่วนใหญ่ยังสามารถผลิตอาหารได้เองจากแปลงเกษตร และปัจจุบันกำลังมีความพยายามฟื้นฟูการปลูกข้าวไร่ในพื้นที่ ส่วนประโยชน์ทางอ้อมที่ชุมชนได้รับจากป่าคือ “น้ำ” ซึ่งเก็บกักในภูเขาหินปูนและไหลลงสู่ “ลำ” ต่างๆ โดยรอบชุมชน ได้แก่ ลำดินเป็ด ลำคูณ ลำซึ้ง ลำเป่า ลำบอน ลำผักหนาม ลำซึ้นาค และลำตากว่าง ชุมชนได้ใช้น้ำลำ ตลอดทั้งปีในพื้นที่เกษตร และเพื่อการเลี้ยงสัตว์

### 4.4 ผลจากการจัดการทรัพยากร

จากการที่ชาวบ้านชำผักหนามร่วมกันจัดการทรัพยากรป่าไม้ในชุมชน มีคณะกรรมการขึ้นมาดูแลประสานงาน มีการดำเนินกิจกรรมจัดการทรัพยากรป่ามาตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ส่งผลให้องค์กรชาวบ้านชำผักหนามรวมตัวเป็นกลุ่มเป็นก้อนกันมากขึ้น ชาวบ้านพึ่งพาป่าในการดำรงชีพประจำวัน ทำให้คุณภาพชีวิตและสุขภาพของชาวบ้านในชุมชนดีขึ้นและมีการพัฒนาการขึ้นเป็นลำดับ ซึ่งสามารถประเมินดูได้จาก

- การรวมกลุ่มของชาวบ้านทำกิจกรรมจัดการดูแลป่าอย่างต่อเนื่อง มีข้อตกลงในการใช้ป่า และสร้างการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชน มีกลุ่มคนเข้าร่วมกิจกรรมที่หลากหลาย ทั้งกลุ่มเยาวชน ผู้ใหญ่ คนชรา และกลุ่มต่างๆ ในชุมชน

- ชาวบ้านสามารถนำกระบวนการจัดการทรัพยากรป่าไม้ไปทำกิจกรรมอื่นๆ ในชุมชน และหมู่บ้านใกล้เคียง เช่น การรวมตัวกันดำเนินงานพัฒนาในชุมชน การขยายแนวคิดจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างมีส่วนร่วมสู่หมู่บ้านใกล้เคียง และทำงานพัฒนากับหน่วยงานของภาครัฐและภาคเอกชน
- ชาวบ้านมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นเนื่องจากลดค่าใช้จ่ายด้านอาหารเนื่องจากอาหารสามารถหาได้จากป่าที่ชาวบ้านดูแลจัดการ และทรัพยากรป่าไม้สามารถสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนนำมาเป็นทุนต่อการพัฒนาครอบครัวและการประกอบอาชีพอื่นตามมา เช่น เป็นทุนการศึกษา ให้ลูกเรียนหนังสือ เป็นทุนทำการเกษตรกรรม และค้าขายย่อยในชุมชน เป็นต้น ในป่ามีอากาศเย็นขึ้น หน้าดินมีความชื้นเห็นชัดดูได้จากการมีลูกไม้ พืชขึ้นมาใหม่ ทดแทนตลอด และลำห้วยน้ำในชุมชน มีระยะเวลาการไหลนานขึ้น และน้ำไม่แห้งเร็ว
- สภาพป่าฟื้นตัวได้รวดเร็ว จากการมีต้นไม้หนาแน่นขึ้นในป่ามีพันธุ์ไม้ที่หลากหลาย มีต้นไม้หลายขนาด หลายระดับชั้นตั้งแต่พืชหน้าดินไปจนถึงต้นไม้ใหญ่ และมีสัตว์ป่าเข้ามาอยู่อาศัยมากขึ้น
- ไฟป่าเกิดขึ้นน้อยลงและถ้าเกิดชาวบ้านจะสามารถควบคุมไว้ได้ ป่าไม้ได้รับความเสียหายน้อย

#### 4.5 ความท้าทายและแนวทางในอนาคตของชุมชน

- เพิ่มศักยภาพให้คณะกรรมการป่าชุมชน โดยการแบ่งโครงสร้างหน้าที่ให้ชัดเจน เพราะปัจจุบันกรรมการบางคนมีหน้าที่มากเกินไป อาจทำหน้าที่ได้ไม่เต็มที่
- เพิ่มความหลากหลายของสมาชิกที่เป็นคณะกรรมการโดยให้ผู้เก็บหาของป่าเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น และมีกลุ่มผู้หญิงและเยาวชนเพิ่มมากขึ้น
- ควรมีการสำรวจเก็บข้อมูลป่าอย่างต่อเนื่องเพราะที่แล้วมาอาจเว้นระยะการเก็บข้อมูลนานเกินไป
- ประสานความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้มากขึ้น โดยทำความเข้าใจจุดประสงค์การจัดการให้ตรงกัน และขยายเครือข่ายความร่วมมือสู่หมู่บ้านใกล้เคียง
- พัฒนาศักยภาพกลุ่มเยาวชนบ้านชำผักหนาม เพื่อสืบทอดความรู้ป่าชุมชนจากคนรุ่นเก่าสู่คนรุ่นใหม่ให้คนรุ่นใหม่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่ามากยิ่งขึ้น

## 5. แนวทางการจัดการองค์ความรู้ของชุมชน

องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและผู้รู้/ปราชญ์

### • ประวัติศาสตร์ชุมชน

1. นายสวิง เพี้ยซ้าย
2. นายดาวเรือง หาวอง
3. นายอุทิศ วงษ์บุญชา
4. นายอุดม แก้วสิงห์
5. นายเกียง ทะเกิงผล

### • เกษตรอินทรีย์ผสมผสาน

1. นายสมจิตร เอกวารีย์
2. นายประดิษฐ์ สีนอก
3. นายหนูเพชร ศรีจันทร์ดี
4. นายเวียงแก้ว วรรณไว

### • การจัดการป่าชุมชน

1. นายแก้ว วงษ์ไกร
2. นายอดุลย์ แซงคำสิงห์
3. นายดาวเรือง หาวอง
4. นายอุทิศ วงษ์บุญชา
5. นางสาวศรีรัตน์ ชำนาญมูล

### • ปราชญ์สมุนไพรร

1. นายเลื่อน วงษ์คำชา
2. นายสมัคร สิงห์คราม

### • หัตถกรรม

1. นายอุดม แก้วสิงห์ (จักสานไม้ไผ่)
2. นายสมจิตร เอกวารีย์ (จักสานไม้ไผ่)
3. นางสาวร่าย เพี้ยซ้าย (สานตะกร้าปาน)
4. นางบังอร วรรณไว (เย็บผ้าเช็ดเท้า)

## 6. กลุ่มเยาวชนบ้านข้าฝักหนาม จังหวัดขอนแก่น

กลุ่มเยาวชนบ้านข้าฝักหนามเป็นกลุ่มเยาวชนที่เพิ่งรวมกลุ่มกันขึ้นมาใหม่อีกครั้งหลังจากกิจกรรมของกลุ่มเยาวชนได้ห่างหายไปนานด้วยภาระหน้าที่ของแต่ละคนที่เพิ่มขึ้นและการเติบโตของเยาวชนที่ต้องออกไปเรียนต่อและหางานทำนอกชุมชน กิจกรรมของกลุ่มที่จะรวมตัวกันเป็นกลุ่มก่อนช่วยงานชุมชนอย่างสม่ำเสมอเหมือนเดิมจึงลดลง แกนนำชุมชนที่ทำงานด้านป่าชุมชนก็เริ่มอายุมากขึ้นจึงอยากให้มีคนมาสืบทอดต่อการกลับมารวมตัวของกลุ่มเยาวชนจึงถูกผลักดันให้เกิดขึ้นอีกครั้ง จากอดีตแกนนำเยาวชนอย่างพี่เหมียว และพี่สาหร่ายซึ่งเคยเป็นพลังของกลุ่มเยาวชนในการช่วยงานต่างๆ ในชุมชน และเมื่อหวนนึกถึงภาพเก่าเหล่านั้นจึงอยากให้เยาวชนในรุ่นนี้ได้ทำกิจกรรมร่วมกันผนวกกับแรงกระตุ้นจากพ่อแก้ว พี่ชัชชวนให้มาช่วยงานชุมชน พี่เหมียวและพี่สาหร่ายจึงเป็นพี่เลี้ยงของกลุ่มเยาวชนรวมพลังชักชวนเด็กๆ ในหมู่บ้านมาทำกิจกรรมร่วมกัน เพื่อหวังให้เด็กๆ เป็นแนวร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรของหมู่บ้านต่อจากรุ่นผู้ใหญ่ กลุ่มเยาวชนบ้านข้าฝักหนามจึงได้กลับมาใช้ชีวิตวัยเริ่มเติบโตผืนพลังทำสิ่งดีๆ เพื่อชุมชนอีกครั้ง แม้การเริ่มต้นจะยังไม่มิติศทางและกระบวนการที่ชัดเจน แต่ด้วยแรงกาย แรงใจ จึงชักชวนเด็กๆ ทำกิจกรรมทั้งการพัฒนาชุมชน และร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติตามกำลังของพี่เลี้ยงและชุมชนจะจัดสรรให้กลุ่มเยาวชนได้

## กลับคืนถิ่น

บ้านชำผักหนาม ตำบลนาหนองทุ่ม อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น หมู่บ้านที่ตั้งอยู่เขตป่ารายล้อมไปด้วยภูเขาหินปูนน้อยใหญ่ และเป็นแหล่งน้ำซับใต้ดิน หรือที่ภาษาอีสานเรียกว่า “ชำ” อันเป็นที่มาของชื่อหมู่บ้านซึ่งหมายถึงมีแหล่งน้ำซับ และผักหนามขึ้นอยู่ และคงเป็นหมู่บ้านหนึ่งในภาคอีสานที่มีวิถีชีวิตไม่ แตกต่างจากหมู่บ้านอื่นๆ นัก หากไม่ถูกอพยพโยกย้ายเนื่องด้วยบ้านชำผักหนามเป็นหนึ่งใน 5 หมู่บ้านนำร่องโครงการจัดสรรที่ดินทำกินให้กับราษฎรผู้ยากไร้ในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรม (คจก.) ซึ่งมีนโยบายการแก้ไขปัญหาโดยอพยพคนออกจากป่า เนื่องด้วยพื้นที่ตั้งของหมู่บ้านชำผักหนามทับซ้อนพื้นที่ของอุทยานแห่งชาติภูผาม่านซึ่งหมู่บ้านมีมาก่อนการประกาศจัดตั้งอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ในปี.ศ. 2534 การอพยพโยกย้ายคนในชุมชนบ้านชำผักหนามจึงเกิดขึ้น โดยย้ายไปอยู่ที่บ้านโสกส้มกบซึ่งห่างออกไปราว 30 กิโลเมตร มีการจัดสรรที่ดินทำกินให้เป็นแปลงๆ “เราอมออกจากพื้นที่ป่าก็ได้ แต่ต้องมีที่อยู่ใหม่ ที่ทำกินให้เรา ไม่เคยไปบ้านโสกส้มกบมาก่อนเลย รถทหารมารับพวกเราไป เจ้าหน้าที่พาไปชี้ว่าที่ของใครอยู่ตรงไหน” แต่แล้วที่ดินที่ถูกจัดสรรนั้นต่างมีเจ้าของ เป็นที่ดินของคนในชุมชนบ้านโสกส้มกบซึ่งเจ้าหน้าที่ไม่ได้มาชี้แจง ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านที่อพยพมาใหม่กับชาวบ้านที่อาศัยอยู่เดิมจึงเกิดขึ้น ชาวบ้านชำผักหนามไม่มีที่ทำกิน ส่วนเด็กๆ ก็ไม่มีที่วิ่งเล่น ไม่มีเพื่อน เหมือนเป็นคนแปลกหน้าที่เข้ามาแอบอาศัยพื้นที่บ้านโสกส้มกบอยู่ จึงไม่มีที่ใดสุขใจเท่ากับบ้านบ้านชำผักหนามผืนแผ่นดินที่พวกเขาอยู่อาศัยมา การลุกขึ้นมาเพื่อที่จะทวงคืนสิทธิอันชอบธรรมในที่ทำกินและอยู่อาศัยเดิมจึงเกิดขึ้น “เราไม่ได้ทำนามา 2 ปีแล้ว และทุกคนก็อยากกลับไปอยู่ที่เดิม หมู่บ้านอื่นที่ได้รับผลกระทบจากโครงการคจก. ก็ออกมาเรียกร้องความเป็นธรรมกันเราจึงไปร่วมด้วย โดยคุยกับคนบ้านโสกส้มกบให้เขาสนับสนุนเรา ถ้าไม่อยากให้เรามาใช้พื้นที่เขา จึงเกิดการช่วยเหลือสนับสนุนกัน แคนนำก็ไปร่วมเรียกร้องที่หน้าธรรมเนียบร่วมกับสมัชชาคนจน” การเรียกร้องดังกล่าวสัมฤทธิ์ผลเมื่อรัฐบาลประกาศยกเลิกโครงการคจก. ในปี 2535 คนบ้านชำผักหนามจึงได้กลับคืนถิ่นอีกครั้ง ภายใต้ข้อตกลงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนร่วมกับอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน เหตุการณ์นี้แม้จะผ่านมารวม 20 ปีแล้ว แต่ก็เป็นเรื่องราวที่ผู้ใหญ่ต่างบอกเล่าให้ลูกหลานได้รับรู้และช่วยกันดูแลรักษาป่าตามข้อตกลงร่วมกันกับทางอุทยานฯ เพื่อให้คนกับป่าอยู่ร่วมกันได้อย่างยั่งยืน

## รวมพลัง พัฒนาชุมชน

ชุมชนบ้านชำผักหนามได้กลับมาอยู่ร่วมกันในพื้นที่เดิมของหมู่บ้านอีกครั้ง แม้จะมีการปรับผังหมู่บ้านกันใหม่ ทุกครัวเรือนต้องปลูกบ้านกันขึ้นมาใหม่ วัดและโรงเรียนก็เช่นกัน ส่วนพื้นที่ตัวหมู่บ้านเดิมก็ฟื้นฟูเป็นพื้นที่ป่าชุมชนของหมู่บ้านที่ยังคงพอจะพบเห็นร่องรอยของสิ่งก่อสร้างที่บ่งบอกถึงการอพยพครั้งสุดท้าย

การกลับมาก่อสร้างชุมชนอีกครั้ง เยาวชนจึงเป็นแรงกำลังสำคัญในการช่วยพัฒนาหมู่บ้าน ปีพ.ศ. 2537 แคนนำเยาวชนของหมู่บ้านขณะนั้นอย่างพี่สาหร่าย ลูกสาวของผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้น และพี่เหมียว เพื่อนในวัยเดียวกัน จึงรวมกลุ่มเยาวชนในชุมชนระดมทุนสร้าง



หอกระจายข่าวในหมู่บ้านเพื่อให้การกระจายข่าวสารทั่วถึงทั้งชุมชน โดยการไปรับจ้างทำการเกษตรและนำเงินมารวมกันสร้างหอกระจายข่าว นับเป็นความภาคภูมิใจของกลุ่มเยาวชนที่ได้ช่วยพัฒนาหมู่บ้าน จากนั้นกลุ่มเยาวชนจึงเป็นกำลังสำคัญในการช่วยงานผู้ใหญ่ในชุมชน แม้จะยังไม่มีความชัดเจนของกลุ่มที่ชัดเจน แต่อาศัยการพูดคุยส่งข่าวรวมพลไปช่วยงานตามผู้ใหญ่ร้องขอ เมื่อเติบโตขึ้นจึงต่างแยกย้ายกันไปด้วยภาระหน้าที่ต่างๆ จึงทำให้กิจกรรมห่างหายไป แขนงนี้ออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน ในเมืองกรุง แม้จะมีแกนนำผู้ใหญ่อย่างพอแก้ว พออดุลย์ ซึ่งยังคงขับเคลื่อนงานการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอยู่ก็ตาม แต่ขาดพี่เลี้ยงที่จะมาคอยดูแลและรวมพลเด็กๆ

### สานต่องาน พี่นุพลึงเยาวชนบ้านข้าฝักหนาม

กิจกรรมของกลุ่มเยาวชนบ้านข้าฝักหนามจึงยังเป็นการรวมตัวกันอย่างหลวมๆ เพื่อช่วยงานต่างๆ ของชุมชนทั้งงานพัฒนาชุมชน และการจัดการทรัพยากร ทั้งการทำแนวกันไฟ ปลูกป่าเสริม อยู่เป็นระยะ กระทั่งพี่เหมียว พี่สาหร่าย กลับมาอยู่ที่บ้านอีกครั้ง พอแก้วจึงได้เข้ามาชักชวนให้ช่วยกันรวมกลุ่มเยาวชนบ้านข้าฝักหนามอีกครั้ง “ช่วงนั้นมีพอแก้วทำคนเดียว แล้วเขาก็ทำหลายอย่าง เรื่องเยาวชนจึงขาดช่วงไป แล้วเขาก็คิดว่าจะทำให้มีตัวแทนของแกขึ้นมา ต้องมีตัวแทนของกลุ่มเยาวชนเพราะตอนนี้ศักยภาพของเยาวชนลดลง ไปทำงานกรุงเทพบ้าง ไม่ได้รวมตัวกันเหมือนกัน” เมื่อได้รับการทาบทามชักชวนจากพอแก้ว ทั้งพี่เหมียวและพี่สาหร่าย จึงไม่มีรอที่จะเข้ามาช่วยงานในชุมชน อีกทั้งการได้เข้าร่วมโครงการต้นกล้าในป่าใหญ่ของรีคอฟ เมื่อช่วงปลายเดือนธันวาคม 2553 ที่ผ่านมาทำให้พี่เหมียวและพี่สาหร่ายเห็นแนวทางและมีกำลังใจที่จะเข้ามาช่วยงานชุมชนและพัฒนาพื้นที่กลุ่มเยาวชนบ้านข้าฝักหนามอีกครั้ง “พอแก้วมาทาบทามมาพูด ตอนแรกก็ไม่สนใจ ไม่ได้คิดอะไร พอได้มารีคอฟครั้งแรกก็ชอบ งานที่เราหามานานก็คือตรงนี้ไปทำอะไรก็ไม่เหมือนตรงนี้พอมามาเกี่ยวกับตรงนี้เราก็กัก เมื่อก่อนก็ไม่สนใจ แต่พอไปฟังที่รีคอฟมีบางอย่างมาเข้าสิง ชอบ สนใจ” จากการพูดคุยกับพอแก้วจึงทำให้พี่เหมียวเข้ามาช่วยงานชุมชนรวมทั้งงานเยาวชน

หลังจากเข้าร่วมกิจกรรมกับทางรีคอฟในครั้งนั้น พี่เหมียว พี่สาหร่าย จึงได้กำลังใจที่จะกลับมาจัดกิจกรรมให้กับเด็กๆ ช่วงแรกๆ จึงเป็นการชวนเด็กๆ ในบ้านมาช่วยงานผู้ใหญ่ในชุมชน และพาไปสำรวจป่า “กิจกรรมที่พาทำ ตอนแรกก็เดือนละครั้ง หลังๆ มากี่มีทุ๊กเสาร์-อาทิตย์ที่ว่างตรงกันทั้งพี่เลี้ยงและเด็กๆ บางทีก็จะมาถามว่ามีอะไรให้ทำไหม ส่วนกิจกรรมที่วางแผนไว้จะเป็นกิจกรรมเกี่ยวกับการจัดการป่า เช่น การทำแนวกันไฟ แต่ถ้าเสาร์-อาทิตย์ จะเป็นกิจกรรมเฉพาะหน้ากันก่อน เดี่ยวเราไปทำอันโน่น อันนี้กันก่อน เราทำจุดนี้ ไปวัด ไปพัฒนาวัด เพราะหลวงปู่สนับสนุนให้เยาวชนในบ้านทำกิจกรรม เช่น มีการก่อสร้างโบสถ์ที่วัดตอนนี้ เด็กๆ ก็จะไปช่วยเทพื้น ทำห้องครัว ไปขุดหลุมเสา มัดลวด ไม่ต้องเสียเงินจ้าง ทั้งเด็ก ผู้ใหญ่ก็จะไปช่วย เช่น วันนี้นหลวงปู่บอกว่าขอแรงไปเทพื้นหน่อย ก็จะรวบรวมเด็กๆ ไปช่วยกันทำ บุญกฐินก็ไปช่วย”

เด็กๆ รวมกลุ่มเข้ามาช่วยงานกัน พัฒนาศาลากลางบ้าน ปลูกต้นไม้ดอกไม้ เพื่อใช้เป็น ที่ประชุมของคนในหมู่บ้านและที่รวมพลของเหล่าเด็กๆ อีกทั้งยังเป็นแรงกำลังในการก่อสร้าง โบสถ์ของวัด ร่วมกิจกรรมสำรวจป่า ทำแนวกันไฟ หลากหลายกิจกรรมที่เด็กๆ ได้เข้าร่วมทำให้ พี่สาวร้ายได้เห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับเด็กๆ “จากที่เด็กๆ จะจับกลุ่มกันไปเที่ยว คุยกัน ธรรมดา พอมาจับกลุ่มเขา ทำกิจกรรมให้เขา ทำให้เขาได้ทำประโยชน์ให้ชุมชน จากที่เด็กๆ ไป เรียนกลับมาจับกลุ่มคุยกันเฉยๆ แต่พอพวกพี่มาวีคอฟ มาจับกลุ่มเยาวชนกันตั้งแต่สมัยที่เป็น จะทำกิจกรรม เขาก็สนใจแต่จะมีเป็นบางคนที่น่าสนใจ แรกๆ มี 20-30 คน แต่พอมามาทำกิจกรรม จริงๆ ไม่ถึง 20 คน ที่พาทำอะไรทำด้วย ให้ความร่วมมือดี เวลาผู้ใหญ่มาขอแรงเรา เราไป ขอแรงเขาต่อ เขาไปให้ เขาไปทำกับเรา ถือว่าเปลี่ยนแปลงมากเลย”

การกลับมารวมตัวของอดีตแกนนำเยาวชนอย่างพี่เหมียว พี่สาวร้าย จึงได้เยาวชนที่เข้ามาเสริมทัพคือน้องเพลิง ซึ่งช่วง 2 ปีที่ผ่านมาอาจห่างหายไปจากชุมชนเนื่องด้วยติดภารกิจที่ต้องไปรับใช้ชาติ เมื่อปลดประจำการกลับมาอยู่บ้าน จึงเป็นแรงกำลังสำคัญของแกนนำกลุ่ม เยาวชนบ้านชำผักหนาม เป็นพี่ใหญ่พาน้องๆ รวมตัวทำกิจกรรมสถานประกอบการด้านการจัดการ ทรัพยากรของชุมชน น้องเพลิงเคยร่วมกิจกรรมของกลุ่มเยาวชนบ้านชำผักหนามและเคยเป็น ตัวแทนออกไปแลกเปลี่ยนกับเพื่อนๆ เครือข่ายเยาวชนทอฝัน แต่ช่วงที่ผ่านมาต้องไปเกณฑ์ ทหารจึงยังไม่ได้นำสิ่งที่ได้เรียนรู้มาช่วยพัฒนากลุ่มเยาวชน คราวนี้จึงเป็นโอกาสที่น้องเพลิงจะ ได้ใช้ศักยภาพของตนเองและประสบการณ์ที่ผ่านมาช่วยพัฒนากลุ่มเยาวชนบ้านชำผักหนาม และชุมชน “แต่ก่อนเคยทำกิจกรรมกับกลุ่มเยาวชน แต่ต้องไปเกณฑ์ทหารเลยห่างหายไป กลับ มาก็ได้ยินว่าพี่ๆ เขากลับมาทำกันอีก ก็เลยอยากมีบทบาทมีส่วนร่วมอีก”

กิจกรรมของกลุ่มเยาวชนในช่วงที่ผ่านมาอาจไม่ต้องใช้งบประมาณใดๆ มากนัก มีเพียง ค่าน้ำค่า ขนบ บ้างที่พี่เลี้ยง อย่างพี่เหมียว พี่สาวร้าย ระดมขอมมาจากผู้ใหญ่ใจดีในชุมชน แม้ กลุ่มเยาวชนจะไม่สามารถมีส่วนร่วมในการใช้งบประมาณจากกองทุนดูแลรักษาป่า แต่พวกเขา ก็พยายามพิสูจน์ให้ผู้ใหญ่เห็นและยอมรับ ช่วยเหลืองานต่างๆ ของผู้ใหญ่ เพื่อให้เกิดการ สนับสนุนการทำกิจกรรมของเยาวชนในหมู่บ้าน พลังเล็กๆ ที่ทั้งพี่เลี้ยงและเด็กๆ ร่วมกันทำก็ เพื่อช่วยพัฒนาชุมชนและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนให้ยั่งยืน เป็นหลักประกัน การมีส่วนร่วมดูแลรักษาป่าและอยู่อาศัยร่วมกันระหว่างคนกับป่า เป็นบ้านที่พวกเขาไม่ต้อง อพยพจากไปอีก

### ปัจจัยเงื่อนไขสู่ความสำเร็จ

- การสนับสนุนจากผู้ใหญ่ในชุมชนส่งเสริมให้เยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการ จัดการทรัพยากรธรรมชาติ
- การพัฒนาศักยภาพของพี่เลี้ยงและแกนนำเยาวชนในทักษะกระบวนการทำงานกับ เยาวชน
- ต้นทุนความเป็นชุมชนที่ผ่านประวัติศาสตร์มาร่วมกัน และทรัพยากรธรรมชาติที่ต้องร่วม ดูแลรักษาอย่างมีส่วนร่วม และใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างยั่งยืน



ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า-ประเทศไทย

ตู้ปณ. 1111

ที่ทำการไปรษณีย์เกษตรศาสตร์

กรุงเทพ 10903

โทร +66 (0)2 940 5700

โทรสาร +66 (0)2 561 4880

Email: thailand@recoftc.org

[www.recoftc.org](http://www.recoftc.org)



Printed on recycled paper.